
KALKINMA KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ VE ETİMOLOJİK ANALİZİ

Yunus TURHAN¹

Öz

Kalkınma, salt iktisadi büyümeyi temel alan meta merkezci bakış açısının ötesinde, normatif ve sosyal faktörleri de içine alan çok boyutlu bir süreçtir. Wolff (1759) ile Darwin (1859) arasında *biyolojik evrim* (evolution) olarak kullanılan kavram, pozitivist tarih anlayışı katkısıyla sosyal bilimlerde kullanılmaya başlanmıştır. 1945 sonrası ise ABD Başkanı Harry S. Truman'ın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için teknik yardım programı bağlamında uygulamaya koyduğu Dördüncü Nokta Programı politikasıyla küresel bir boyut kazanmıştır. Geleneksel ve Neoklasik iktisatçıların ortaya koyduğu sürekli büyüme modeline karşı, eleştirel teorisyenlerin 1970'lerde kalkınma kavramına getirdikleri yapıcı katkılarla, insan ve refah gibi kalkınmanın nitel yönleri de kavrama entegre edilmiştir. 1980'lerde ve 1990'larda; insani kalkınma, yoksulluk, gelir eşitsizliği, özgürlük, kapasite geliştirme gibi konseptleri de içine alarak zenginleşen kalkınma, birçok noktada büyüme, gelişme, sanayileşme gibi etimolojik benzerlik gösteren terimlerden de bu süreçte ayrılmıştır. Buradan hareketle mevcut çalışma, kalkınma kavramının tarihsel bir retrospektifini inceleyerek farklı teorik yaklaşımların, kavrama içerik yönünden nasıl bir katkı sağladığı mercek altına alınmıştır. Böylece hem klasik hem de yeni kalkınma modelleri incelenerek kalkınma kavramının süreç içerisinde yaşadığı etimolojik dönüşüme dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Az Gelişmişlik, Ekonomik Büyüme, İnsani Gelişme, Özgürlük.

Jel Sınıflandırması: O11, O15, Q01

THE HISTORICAL PROCESS AND ETYMOLOGIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF DEVELOPMENT

Abstract

The concept of development is a multidimensional process, spanning growth theory, normative and social factors, which go way beyond the metacentric perspective of pure economic interpretation. Despite its initial derivation in evolutionary science (biology), as studied by renowned theorists such as Wolff (1759) and Darwin (1859), it was applied to social science through the positivist view of history, and used as a predictor of economic growth. After 1945, development gained global dimension and recognition by former United States President Harry S. Truman, who popularized the concept in his famous Point Four Program towards underdeveloped regions. In the 1970s, the scope of the concept was expanded by encompassing the qualitative aspects of development, while simultaneously including human capital and prosperity. In this decade, due to the great contributions of critical theorists', the interpretation of the concept differentiated from the orthodox neoclassical understanding. Thereafter in the 1980s and 1990s, several social determinants were integrated into the concept including human development, poverty, income inequality, freedom and capacity building. Development has also compartmentalized into many categories derived from several etymological-like concepts including growth, economic development and industrialization. Based on this background, this paper reviews a variety of theoretical studies, focusing on both classical and new models, to demonstrate how each perspective contributed to the conceptual understanding of the theory of development.

Keywords: Development, Under-development, Economic Growth, Human Development, Capability Approach.

Jel Classification: O11, O15, Q01

---

¹ Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, yunusturhan68@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7641-9885>

DOI: ulikidince.719140

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 13 /4/ 2020

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 16 /8/ 2020

1. Giriş

Kalkınma kavramı, yalnız bu alanda çalışan teorisyenler tarafından değil, sahadaki uygulayıcılar tarafından da üzerinde fikir birliği zor olan bir kavramdır. Bu alanda çalışan düşünürlerin üzerinde uzlaşabildikleri belki tek nokta, bu kavramın incelenmesinin güçlüğü, karmaşıklığı ve kavramın genel geçer bir tanımına ulaşmanın zorluğudur. Kavramsal belirsizliğe sebep olan çeşitli etkenler kaimdir; en önemlisi, kalkınma teorisinin farklı sosyal bilimlerden, doğa bilimlerinden, teorilerden etkilendiği veya diğer bilimleri etkilediği, bu etkileşimin bir sonucu olarak da kalkınmanın farklı teorik ve pratik varyasyonlarının ortaya çıktığıdır (J. Pieterse, 2010: 4). Liberalizm, Realizm, Neo Marksizm, Keynesçilik ve Post Yapısalcılık farklı zamanlarda kalkınma kuramlarına katkıda bulunan sosyal bilim yaklaşımlardan sadece bir kısmıdır. Kalkınma kavramı en genel manada iki farklı akademik görüş etrafında tartışıla gelmiştir (Cavalcanti, 2007: 89). Bir tarafta, klasik liberal akımın öncülük ettiği ve kalkınma kavramını faydalı ve büyüme için gerekli bir değişken sayıp, meta-temelli iktisadi kalkınma pratiklerini tartışmasız kabul eden rasyonalist düşünce akımları; öteki tarafta, Marksist, post-modernist, bağımlılık okul teorisyenlerin öncülük ettikleri, kalkınma kavramının içeriğinde ve uygulamasında emperyalist düşüncelerin vücut bulmuş uygulamalar olduğunu savunan fikir akımları vardır. Tüm bu farklı disiplinler, kalkınmanın en iyi nasıl ölçüleceği ve geliştirileceği konusunda birbirinden farklı teorik ve metodolojik uygulamalar ortaya koymuşlardır. Öyle ki, kalkınma literatüründe önemli bir referans olan Wolfgang Sachs'ın: "Son kırk yıl (1950-1990) kalkınma yılıdır" (Sachs 1992: 15) ifadesi, kalkınma kavramının bu süreçteki kazanımlarının bir yansımasıdır. Bu çalışmada, bahsi geçen iki farklı yazın ekseninde makro analizler yapılmaktadır. Farklı okulların kalkınma kavramına tarihsel süreç içerisinde yükledikleri manaları ortaya çıkartarak geçirdiği aşamalardaki etimolojik dönüşümüne ışık tutmaktadır. Bu bağlamda kalkınma kavramını araştırma sorusunun merkezine yerleştirerek, metodolojik olarak yorumlayıcı ve tanımlayıcı nitel bir yaklaşımı izlemektedir.

Bu arka plan çerçevesinde mevcut çalışma, her biri dönemsel kırılmayı ifade eden dört farklı bölüme ayrılmıştır. Kavramın ilk kullanılmaya başlandığı biyolojik alandan sosyal bilimlere geçişi içeren birinci bölümde, kavramın etimolojik kökleri araştırılmıştır. İkinci bölümde ise, kalkınma kavramının global nitelik kazandığı 2. Dünya Savaşı sonrası süreçteki dönüşümü incelenmiştir. "Savaştan ekonomik büyümeye" başlığı altında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Harry Truman önderliğinde kalkınma kavramının nasıl tanımladığı incelenmiştir. Daha sonra, ekonomik büyüme anlayışından sosyal büyümeye dönüşen kalkınma kavramının yapısal değişimi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, soğuk savaşın zirve yaptığı 1970'li yıllarda sol düşünce akımlarının, kavramın içeriğine yönelik katkıları incelenmiştir. Son bölümde ise soğuk savaş sonrası dönemde, kalkınmanın değişen dünya politikaları ölçeğinde kavramsal içeriğinin nasıl değiştiği ve kavramın dinamik yapısının bu değişimden ne oradan etkilendiği ortaya konulmuştur.

2. Kalkınma Kavramı: Biyolojiden Sosyal Bilimlere

İngilizce'deki karşılığı "development" olan kavram Türkçe'ye kalkınma veya gelişme olarak çevrilmiştir. Ancak, aynı kökenden gelen "under-developed" kelimesi Türkçe'de az gelişmiş olarak kullanılırken aynı mastardan olan development ifadesi ise *gelişme* yerine *kalkınma* olarak yaygınlık kazanmıştır. Gelişme yerine kalkınma kelimesinin kullanılması, kavramın iktisadi yönünün son yıllarda ağırlık kazanmasının bir tezahürüdür. Sosyal bilimcilerin üzerinde konsensüse vardığı ortak bir kalkınma tanımının zorluğuna rağmen Oxford İngilizce sözlükte kalkınma, belirli bir büyüme veya gelişme durumu; yeni ve gelişmiş bir ürün veya fikir; yeni bir aşama oluşturan olay" olarak tanımlanmıştır (Oxford İngilizce Sözlük). Türk Dil Kurumunda ise "durumu düzeltmek, aşamalı bir biçimde gelişmek, ilerlemek ve zengin olmak" olarak tanımlanmıştır. Her iki tanımda da şu noktalar ön plana çıkmıştır. Bireyin ya da nesnesin doğal denge içerisinde veya dışarıdan gelen bir etki ile ilerlemesi yani başlangıcı ve sonu olan bir süreci ifade etmesidir. Kalkınma, bu yönüyle insandaki doğal ilerleme sürecini tanımlarken (içsel faktör), iktisadi olarak nitel faktörlerin dışsal faktörler ile beraber ilerleme sürecine karşılık gelmektedir. Bu noktada kalkınma, üç farklı formda kullanılmaktadır: vizyon olarak kalkınma (makbul bir toplum oluşturma), tarihsel süreç olarak

kalkınma ve eylem olarak kalkınmadır (açlık gibi unsurları ortadan kaldırma veya daha iyi hale getirme çabaları) (Allen ve Thomas, 2000).

Kelimenin etimolojik kökeni ise Fransızca *developper* yani çözülmek ve açılmak fiilinden türemiştir. 1756'da bir şeyin ayrıntılarının tam olarak ortaya çıkartılması, 1796 da "kademeli olarak gelişme" manasında, 1862'de ise evrim teorisindeki gelişimi ifade etmek için kullanılmıştır. 1885'ten itibaren mülk ifade etmek için kullanılan terim, 1902'den sonra ekonomik büyüme durumu olarak literatürde yerini almıştır (Online Etymology Dictionary). Ekonomik büyüme kavramının içerdiği niteliksel gelişmeler, ekonomik, sanayi, hizmet, sosyal ve kültürel alanlardaki gelişmeleri içine alacak şekilde ayrıışan kalkınma kavramı, toplumun yaşam standartlarından üretilen malların kalitesine, insan gelişiminden organizasyonel gelişmelere kadar birçok unsuru barındırmaktadır. En genel manada ise; "herkes için daha iyi bir hayat oluşturmak" (Peet ve Hartwick, 2009: 1) olarak tanımlanan kalkınma kavramı, insan refahını temel alan teorik ve pratik uygulamaların bütünü olarak da tanımlayabiliriz. Nitekim, küresel ekonomik gelirlerin dengesiz dağıtıldığı günümüzde herkes için ideal bir hayat ortaya çıkartmak, kalkınma teorisyenlerin üzerinde tartıştıkları en temel konudur. Modern kalkınma kavramının ilk ortaya çıktığı günden bugüne akademik çevrelerin ve uluslararası kuruluşların bu konuya yönelik alternatif çözüm önerilerinin kümülatif toplamı ise, kalkınma kavramının literatür külliyatını oluşturmaktadır.

Sadece ekonomik veriler ile açıklanamayan sosyal, politik ve kültürel değişimleri de içine alan kalkınma kavramı, uzun yıllar doğa bilimlerinin özellikle de biyolojinin bir parçası olarak incelemeye konu olmuştur. Post-kalkınma yaklaşımın ileri gelenlerinden olan Gustavo Esteva kalkınma kavramının ilk çıkış yerinin biyoloji bilimi olduğunu ve daha sonra pozitivist bir tarih anlayışı ile sosyal bilimlere uyarlandığını savunmaktadır (Gustavo, 1992). Caspar Friedrich Wolff ve Charles Robert Darwin'e göre gelişmenin (kalkınma) biyolojide ifade ettiği mana, yaşamın gelişimi ve organizmaların bu gelişme potansiyeline verdikleri semptomlardır. Wolff (1759) ile Darwin (1859) tarafından biyolojik *evrim* (evolution) ve *gelişme* olarak kullanılan kavram, ideal varlık formatından ilerleyerek daha mükemmel biçime doğru ilerleyen bir gelişim sürecini ifade etmiştir (Esteva, 1992: 4). Ancak, Darwin'in biyolojik evrimi, Herbert Spencer ve Marx'ın sosyal evrim (toplumun ilkelden, kabile, feodal ve kapitalist sisteme geçişi) dönüşümünden ayrıışmaktadır (Rao, 2018). Görüldüğü üzere kavramın ilk kullanımında evrim ve gelişme bilim insanları tarafından birbirinin yerine geçebilen iki terim olarak kullanılmıştır. Ancak 18. yüzyılda ünlü sosyal teorisyen Justus Möser (1768), toplumsal dönüşüm sürecini ifade etmek için gelişme kavramı yerine *Entwicklung* (*developman*) terimini kullanmıştır (Muller, 1990). Bu, kalkınma kavramı adına biyolojik metafordan sosyal bilimlerin alanına geçiş için atılmış en eski adımdır.

Aynı zamanda, gelişme kavramına dini bir nosyon yüklenmesi de tarihsel süreçte ortaya çıkmıştır (Clarke, 2011). Gelişme kavramının teolojik literatürde ifade ettiği mana ise tarihsel gelişme, doğal gelişme sürecinin bir devamı olduğu ve her ikisinin de Tanrı tarafından yaratılan evrenin homojen yapısının birer değişkeni olduğudur (Sachs, 1992: 8). Kavramın dini yorumu 19. yüzyılda bilimsel gelişmeyi temel alan filozofların eliyle çok uzun sürdüğü söylenemez. Bu dönem, Karl Marx'ın da üzerinde durduğu gelişme kavramı hem Hegelci hem de Darwinist görüşlere kendi bilimsel çalışmalarında yer vermiştir (Esteva, 1992: 4). Marx kalkınmayı tarihsel şartlardaki değişimlerle açıklarken, Frederick Nixson ise kalkınmayı belli bir ekonomik, politik ve sosyal yapıyla ilişkili olarak belirlenemediğinden dolayı kavramı, apolitik ve ahistorik olarak tanımlamıştır (Yavilioğlu, 2002: 60).

19. yüzyıla gelindiğinde gelişme kavramının içeriği zenginleşmiştir. Cowen ve Shenton farklı bir tanım yaparak, gelişme kavramına ilerlemeyi (progress) çözümlen ve eksiklerini gideren bir mana vermişlerdir (Cowen ve Shenton, 1996). Burada ifade edilen mana, ilerleme ve gelişme iki zıt kavramı ifade ettiği ve kalkınmanın ilerlemeyi tamamlayan yönüne vurgu yapıldığı bilinmektedir (J. N. Pieterse, 2010: 6). Bu yaklaşım Hegel'in kalkınma için kullandığı kavramsal görüşüne yakındır ve Hegel'e göre; ilerlemenin doğrusallığına karşın gelişmenin eğriselliği bir gerçekliktir (Cowen ve Shenton, 1996: 130).

20. yüzyılda gelişen sanayi ve ekonomik zenginlik ile beraber, sözü edilen kavram da farklı bir içerik almıştır. Bu dönemin gerçekliği olan kentsel gelişme sosyal yaşam alanlarının her sekmesine sirayet etmiş ve bu durum da üretime dayalı endüstriyel kalkınmaya olan ilgiyi artırmıştır. Bu tarihlerde kalkınma ile sömürgecilik arasında ilişki yavaş yavaş sosyal bilimlerde kendine yer bulmuştur. Öyle ki 1939 tarihinde Britanya hükümetinin “Kolonilerin Kalkınma Kanunu’nu (Law of Development of the Colonies), Kolonilerin Refah ve Kalkınma Kanunu (Law of Development and Welfare of the Colonies) şeklinde değiştirmesi, kavramının ekonomik ve politik dönüşümünün en net göstergesidir (Sachs, 1992: 6). Pieterse’ye göre bu dönemde kalkınma ile sömürgecilik arasındaki yakın ilişki, tek taraflı bir olgudan ziyade çift taraflı işleyen bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle, kolonileşme sürecinde kalkınma, kolonilerin ham madde tedariki ile metropollerin ulusal ekonomik bağımsızlıklarını sağlarken aynı zamanda yerli nüfusun çıkarlarını korumuştur (J. N. Pieterse, 2010: 6). İkinci dünya savaşı sonrası ise, kalkınma kavramının araçsallığı ön plana çıkartılarak küresel bir boyut almıştır.

3. Modern Kalkınma Kavramının Doğuşu: Ekonomik Büyüme Olarak Kalkınma

İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel politikada oluşan ideolojik, ekonomik ve politik ayrışma yeni bir kalkınma modelinin teorik ve pratik altyapısını hazırlamıştır. Kalkınmanın son yüzyıldaki işlevsel kullanımını de göz önünde bulunduran Truman yönetimindeki ABD’li politikacılar, geri kalmış bölgelerdeki siyasi istikrarsızlığı ve ekonomik geri kalmışlığı ortadan kaldırmak adına cesur ve yeni program diye niteledikleri Dördüncü Nokta Programını (The Point Four Program) hayata geçirmişlerdir (Macekura, 2013: 127). Programın dört maddesi kalkınmakta olan dünyayı ilgilendiren hususlar olup, kalkınma kavramını uzun yıllar tartışılacak bir içeriğe dönüştürmüştür. Kalkınma kavramı üzerine çalışan Esteva ve birçok düşünür, kalkınma çağını başlatan kişi olarak ABD Başkanı (1945-1953) Harry S. Truman’ı kabul etmektedirler (J. N. Pieterse, 2000: 183). Esteva’ya göre ABD’nin 2. Dünya Savaşı sonrası bu kavramı siyasallaştırmasındaki amacı; küresel ölçekte kapitalist sistemin yüklenicisi olarak kendini kabul ettirip hegemonyasını kalıcı hale getirmektir (Esteva, 1992: 1). Truman ile başlayan bu süreç, dünya için de yeni bir dönemin, “kalkınma döneminin” kapısını aralamıştır. Başkan Truman’ın 1949’da yaptığı konuşması bu yeni dönemin şifrelerini de içermektedir: “Sahip olduğumuz bilimsel ve endüstriyel imkânlarımızdan az gelişmiş bölgelerin ilerlemesi ve kalkınması için yeni bir program başlatmalıyız. Bu programımızda eski emperyalizm (sermaye için sömürü) gibi bir niyetimiz yoktur. Amacımız, sadece demokratik ve adil ticaret temellerine dayalı yeni bir kalkınma programı başlatmaktır” (Truman, 1949).

Truman’ın kalkınma kavramına yeni bir anlam yüklemesi ve az gelişmişlik üzerine yeni bir tanım yapması, bir gecede iki milyar insanı az gelişmişlik statüsüne dâhil etmiştir (Esteva, 1992: 7). Diğer bir ifadeyle; az gelişmişlik konseptinin bu yeni tanımı, iki milyar insanın yaşadığı coğrafya için farklı bir sömürge ilişkisinin kurulacağına da habercisi olmuştur. Aslında az gelişmişlik kavramı, Truman’dan önce Uluslararası Çalışma Örgütü üyelerinden Wilfred Benson’un 1942 tarihinde az gelişmiş bölgelere yönelik barış için ekonomik temeller konulu çalışmasında kullanılmıştır (Sachs, 1992: 7). Diğer taraftan, kalkınma iktisatçısı Paul Rosenstein-Rodan; “ekonomik olarak geri kalmış alanlar” terimini kullanmış, Arthur Lewis ise; fakir (Güney) ve zengin ülkeler (Kuzey) arası hızla artan yapısal hususları kavramsallaştırmıştır (Franko, 2007: 7). Bu sebeple, Truman her ne kadar kalkınma kavramını küresel siyasetin merkezine yerleştirmiş olsa da az gelişmiş bölgeler diye tanımladığı coğrafyanın tam sınırları netlik kazanmamıştır. 2. Dünya Savaşı sonrası (az)gelişmiş bölge, kalkınma kavramları literatürde sıkça yer alması, Sach’ın da ifade ettiği gibi ABD’nin küresel ekonomide yeni bir misyon edinmesi ve diğer ülkelerin kendi ayak izini takip etmesini istemesinden kaynaklanmıştır (Esteva, 1992: XV). Öyle ki Türkiye, stratejik önemi nedeniyle, 1947 yazında Truman Doktrini kapsamında 100 milyon dolarlık ve akabinde 1948’deki Marshall Planı kapsamında da 150 milyon dolarlık yardım almıştır (Üstün, 1997: 34).

1950’lerde kalkınma kavramı ile ifade edilen; salt-meta temelli ve iktisadi verileri temel alan bir içerikle sınırlı kalmıştır. Diğer bir ifadeyle; “ekonomik büyüme olarak kalkınma” anlayışı 1950’li yıllara damgasını vurmuş anlayış olmuştur. Ekonomik büyüme olarak kalkınma yani ulusal üretimde

artış, tüketim ve kişi başı milli gelir gibi değişkenlerin az gelişmiş ülkeleri yoksulluktan kurtarmak için hazırlanmış bir reçete olarak sunulmuştur. Soğuk Savaş'ın derin etkilerinin yaşandığı küresel politikada, gelişmiş Kuzey'in eski sömürgeler ile ekonomik bağlarını korumak adına kalkınma pratiği yeni bir model olarak sunulmuştur. "Büyüme Teorisi" ve "Büyük İtme Teorisi" gibi sanayileşmeyi ve büyümeyi eş anlamlı gören geleneksel kalkınma yaklaşımları, pozitif büyüme eksenli kalkınma kavramını kullanmıştır (Ana, 2008: 4; Pieterse 2010: 6; Esteva, 1992: 6; Peet ve Hartwick, 2009: 2). Ünlü ekonomist Lewis tarafından ortaya atılan kalkınmanın sadece az gelişmiş bölgelerde ekonomik ilerleme ile beraber kişi başı gelirdeki büyümeyi ifade etmesi, 1947 Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde de yer almıştır. Öyle ki, ortodoks ekonomistlerin yanı sıra Marksist bir iktisatçı olan Paul Alexander Baran'ın büyümenin politik ekonomisi üzerine yazılarında kalkınma ve büyüme; kişi başına üretimdeki artış olarak tanımlanmıştır (Gustavo ve Babcicky, 2013: 11). Daha sonra Walter Rostow (1960)'un Ekonomik Büyümenin Aşamaları çalışmasında sanayileşme, ekonomik büyümede ve kalkınmada önemli birer aşama olarak kategorize edilmiştir (Pieterse, 2010: 6).

Diğer taraftan Dünya Sosyal Durum Raporu (1952), az gelişmiş ülkelerde temel sosyal hizmetlerin ekonomik veriler kadar kalkınma parametrelerinde dikkate alınması gerektiğine işaret etmiştir (Feder, 1953). Sonrasında BM nezdinde periyodik olarak hazırlanan bu raporda "sosyal kalkınma" ibaresi, net bir tanımı olmasa dahi iktisadi kalkınmanın yanında raporda kendine yer bulmuştur (Esteva, 1992: 9). Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC)'nin 1962'de kalkınmanın sosyal ve ekonomik yönüne atıf yapmasıyla, kavramın sosyal boyutu önem kazanmıştır. Öyle ki BM'nin "On Yıl Kalkınma Eylem Planı"nda kendisine yer bulmuştur: "Az gelişmiş ülkelerin sorunu yalnızca büyüme değil, kalkınmadır... Kalkınma, büyüme artı değişimdir. Değişim, sırasıyla sosyal ve kültürel, ekonomik, niteliksel ve niceldir... En önemli unsur ise, insanların yaşam kalitesinin iyileştirilmesidir" (Kurtas, 1962).

1960'lı yıllarda, "yoksulluğun azaltılması olarak kalkınma" anlayışı akademik platformlarda sıkça duyulmaya başlanmıştır. Kavramın kademeli olarak içeriksel zenginliği, 1960'lı yıllarda kendini hissettirse de 1970'li yıllara kadar kalkınma ekonomik büyüme olarak ifade edilmeye devam etmiştir. Hatta, iktisadi kalkınmayı sağlamış toplumların doğal olarak gelişmeyi yakalayacağı varsayılmış ve sanat, bilim, kültür gibi yapılarıdaki gelişmelerin iktisadi kalkınma ile olası karşılıklı etkileşimi göz ardı edilmiştir (Çakmak, 2003: 53).

1940'lardan 70'lere kadar kalkınmanın referans aldığı ekonomik büyüme modelinin bir sonucu olarak gelir eşitsizliğindeki fark daha da açılmıştır. Özellikle, hızlı büyüme artışına rağmen artan işsizliğin hızla yükselmesi, kavramın mevcut tanımına yönelik eleştirilere de öncülük etmiştir. Bu da Batı-merkezci pozitif ekonomik büyümenin, kalkınmayı da beraberinde getireceği argümanını boşa çıkartmıştır. Öyleki, Peet ve Hartwick, ekonomik büyümeyi bir taraftan daha fazla mal ve hizmet üretimi diğer taraftan da toplam gelirdeki artış olarak tanımlarken, bu büyümenin eşitsizlik ve yoksulluk gibi kronik sorunlara pozitif katkı sağlamadan gerçekleştiğini de somut şekilde ortaya koymuşlardır (Peet ve Hartwick, 2009: 1). Bu gerçeğin hızla hayata geçmesi ve sol düşünürlerin yoğun eleştirileriyle birleşmesi, kalkınmada ihmal edilen "sosyal refah" gibi dinamiklerin kalkınma literatürüne girme sürecini hızlandırmıştır.

4. Kalkınma Kavramının Dönüşümünde Yeni Bir Eşik: Sosyal Refah Olarak Kalkınma

Soğuk savaşın ortalarına gelindiğinde kalkınma kavramı, hiç olmadığı kadar literatürde kendine yer bulmuştur. Salt iktisadi büyüme oranının kalkınmayı gerçekleştirmede başarısız olması, alternatif kalkınma modellerinin gelişmesine sebep olmuştur. Özellikle, kalkınmakta olan ülkelerin yakaladıkları önemli büyüme oranlarına rağmen ülkelerindeki yoksul kesimin yaşam koşullarında doğrusal bir iyileşme olmaması, sol kalkınma teorisyenlerince ciddi eleştirilere tabii tutulmuştur. Gunnar Myrdal, Gustavo Esteva, Johan Galtung, Richard A. Easterlin ve Arturo Escobar gibi sosyalist düşünürlerin hem modernleşme teorisinde hem de kapitalizmin yapısal perspektifinde yer alan Batılı rasyonalite kavramının indirmeciliğine ve evrenselciliğine getirdikleri yoğun eleştiriler akademik çevrelerde kabul görmüştür (Curry, 2003: 405). 1980'li yıllara gelindiğinde, ileri sürdükleri görüşler küresel bir nitelik kazanmıştır. Yani, kalkınma kavramının sadece iktisadi

büyüme ve ekonomik yapılarıdaki değişimlerden daha fazlasını içermesi gerektiğinin farkına varılmasına öncülük etmişlerdir (Szirmai, 2005: 7). Nitekim, bir ülkenin iktisadi olarak hızla büyümesine rağmen okuryazarlık, sağlık, yaşam standartları, sosyo-kültürel değişim ve beslenme gibi alanlarda gerilemesi, tek başına kalkınmanın ekonomik boyutlarına odaklanmanın ne kadar yanlış olduğu gerçeğini teyit eden bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Ekonomik kalkınmanın insanları daha mutlu ya da huzurlu yapmayacağı inancı (Easterlin, 1972) kalkınma kavramına içerik yönünden gelen bir diğer eleştiridir. Hatta, büyüme ile kalkınma arasındaki paradoksal gerçekliği vurgulamak adına Hindistan ve Sri Lanka'nın bazı bölgelerinde iktisadi kalkınma olmamasına rağmen eğitim ve refah seviyesindeki artış, buna karşın Brezilya'da ekonomik büyümeye rağmen aynı doğrultuda yoksulluk oranındaki artış gibi sosyo-ekonomik bir gerçeklik, araştırılmaya değer ampirik bir veri olarak sıkça tartışılmıştır (Szirmai, 2005: 6). Kısaca, pozitif iktisadi büyümenin sosyal refahı artıracığı yönündeki argüman 1970'li yıllarda çürütülmüş ve P.N Rosenstein-Rodan'un öne sürdüğü büyük itme modeli'nin işlevinin olmadığı örneklerle ortaya konulmuştur.

23 Ekim 1974 tarihli Cocoyoc Deklarasyonu, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma teorilerini sentezleyip, pazar ekonomisi ve çevre korumacılığı argümanını birlikte ele alarak kalkınma literatürüne önemli katkı yapmıştır. Deklarasyonda ayrıca, kalkınmanın amacının; "bir şeyleri geliştirmek değil, insanı geliştirmek" (The Cocoyoc Declaration, 1975) ifadesi vurgulanarak, kavramın meta boyutlu anlayışından insan temelli kalkınma yaklaşımına geçilmesinin kapısını aralamıştır. Ayrıca, kalkınmaya giden temel ekonomik, sosyal ve politik ihtiyaçlar da deklarasyonda ele alınan diğer önemli noktalardır. Aynı tarihlerde, Dag Hammarskjöld Vakfı'nın (1975) "insan merkezli kalkınma" kavramına, Johan Galtung'un "insanın kalkınması" argümanı da eklenerek, kalkınmanın insani boyutunun araçları ve amaçları bu dönemde ön plana çıkartılmıştır (Streeter 1994: 232). 1970'lerin sonuna gelindiğinde ise kalkınma kavramının içeriğine sosyal refah, eğitim, bebek ölümleri gibi sosyal göstergeler de eklenmeye başlamıştır.

1970'li yıllarda kalkınmanın içeriğine yönelik diğer bir katkı Gunder Frank önderliğini yaptığı "Bağımlılık (Dependency) Okulu"ndan gelmiştir. Geri kalmış ülkelerin neden geri kaldığı sorusuna odaklanan Bağımlılık Okulu düşünürleri, belirli ülkeleri merkez ve çevre ile siyasi ve ekonomik sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır (Dietz, 1980; Andre Gunder Frank 1978). Kalkınma teorisine getirdiği eleştirel yaklaşım "yapısalcı" gelenek olarak adlandırılan ve Marx'tan önemli orada etkilenen akademisyenlere ilham kaynağı olmuştur. Özellikle de Andre Gunder Frank'ın Amerika'da Kapitalizm ve Az Gelişmişlik" eserinde modernleşme teorisi eleştirilerek, geri kalmış ülkelerin kalkınmamasının sebebi olarak yetersiz altyapıdan ziyade, Batılı ülkelerin bu ülkeleri bilinçli olarak az gelişmiş halde bırakmak istemesinden kaynaklandığı ileri sürülür (André Gunder Frank, 1967).

Bağımlılık okulunun diğer önemli temsilcilerinden olan Immanuel Wallerstein'in üç cilt halinde kaleme aldığı "The Modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century" (1974) eseri kalkınma çalışmalarında önemli bir referans kaynağıdır. Metodolojik olarak Marx ve Weber arasında bir yerde, kendisine has neo-Marksist bakış açısıyla, "dünya sistemi kuramını" ortaya atan Wallerstein, modern dünya sisteminin tarihsel gelişimi, kapitalist dünya ekonomisinin çağdaş krizi, bilginin yapıları gibi üç temel alanda literatürde katkı yapmıştır. Bu bağlamda, çalışmaları kapitalist ekonomik dinamiklerin merkezden (gelişmiş) çevreye (periferi-azgelişmiş) doğru genişleyen sürecine sistemik, teorik ve sosyolojik bir perspektiftir kazandırmıştır. Karmaşık bir ekonomik değişim ilişkisi ağıyla bağlantılı tek bir dünya olduğunu iddia ederek Üçüncü Dünya (veya Gelimekte olan ülke) nosyonunu reddeden Wallerstein (Haynes 2008: 62), "kalkınmacı-developmental" kuramından analiz seviyesi noktasında ayrılmaktadır (Wallerstein 1976:345). Mesela, kalkınmacı bir bakış açısı, sosyal eylemin esasen meydana geldiği birimin bir politik-kültürel (devlet, ulus veya insanlar) birim olduğunu varsayarak tüm devletlerin 'gelişme' sürecine doğal olarak entegre olduğunu ve bu sürecin nicel ve eşzamanlı olarak ölçülebildiğini iddia eder (Wallerstein 1976:345). Ancak, bazı ülkelerin bu süreçte geliştiği gözlenirken bazıları gelişmemiştir, ki dünya sistemi perspektifi bunun sebebinin gelişmiş (Batı) devletlerin gelişmemiş ülkeler üzerinde sömürgeci politikaları ve stratejileri bağlamında açıklar. Ayrıca, kalkınma teorisyenlerinin içinde yaşadığımız toplumsal gerçeğin ontolojik analizini

yapmadan gelişmişlik üzerine çalışmalarına, sosyolojik bir analiz ile eleştiri getirmektedir. Kısaca, 1970'li yılların sonuna doğru kalkınma alanında yeni bir bakışın (kalkınma, büyümeden daha fazlasını içerir) kabulüne rağmen, özellikle yoksul ülkelerde büyümenin kalkınma için bir önkoşul olduğu da yadsınmamıştır (Szirmai, 2005: 7).

1980'ler "kalkınma için kayıp on yıl" olarak literatüre girmiştir (Esteve, 1992: 12). Serbest piyasaya dayalı ve devletlerin kalkınmadaki kaldıraç görevini ortadan kaldırmayı savunan neo-liberal düşünce akımı bu dönemki iktisadi kalkınma akımlarını etkilemiştir. Neo-liberal politikaların gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilmesi için Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası-DB (World Bank) gibi uluslararası örgütlerin işlevi ön plana çıkartılmıştır. Nitekim, bu dönem oluşan küresel borç krizini gelişmekte olan ülkeler yönetememiş ve neticede IMF ve Dünya Bankası bu ülkelere yönelik "yapısal uyum" programları adı altında yeni reformları hayata geçirmiştir. Aslında yapısal uyum, kalkınma adına yapılan önceki çalışmaları bir kenara bırakmak ve onlardan vazgeçmek anlamına geliyordu (Sachs, 1992: 16). IMF ve DB'nin, devletlerin içsel kalkınma süreçlerine müdahil olması ile birlikte post-modernist, neo-Marksist ve post-yapısalcı akımlar tarafından sert eleştirilerle karşılaşmışlardır. Kalkınmanın mevcut içeriği reddedilerek, salt ekopolitik ve bilimsel bir güç olarak dayatılması (Nandy 1988), Batı'nın etik, estetik, felsefi, teolojik/metafizik (Constantino, 1985; G. Rist, 1990), sosyal ve kültürel (Constantino, 1985) işlevselliklerinin iskalandığını iddia ederek ontolojik ve ekolojik tahribatı getirdiğini savunmuşlardır (J. N. Pieterse, 2000: 175). Ayrıca, Latin Amerikalı akademisyenler Esteve ve Escobar'ın yanı sıra Wolfgang Sachs, Jeremy Seabrook, Paul Streeten ve Gunnar Myrdal gibi akademisyenler, kalkınma kavramı içerisinde oluşmuş bu ikili yapıya tepki vermek için kalkınma kavramını yeniden yorumlamışlar ve "kalkınma karşıtı, anti-development", "kalkınmanın ötesinde, beyond development" ve "kalkınma sonrası, post development" gibi yeni yaklaşımlar için yeni bakış açıları ortaya koymuşlardır. Ayrıca, 1970'li yıllarda etkin bir model olarak sunulan "exojen kalkınma yaklaşımı" yerine, 1980'lerde yerel dinamikleri (aktör, kaynak) temel alan "endojen kalkınma yaklaşımı" ön plana çıkmıştır (Çetin, 2005: 1). Aynı dönem, Brundtland Raporu (1987) ile "sürdürülebilir kalkınma" ibaresi kalkınma literatürüne girmiş, akabinde temel ihtiyaçlar etiği gibi yaklaşımlar geleneksel meta-merkezci iktisadi kalkınma yaklaşımlarını gölgelemeye başlamıştır (Çakmak, 2003: 65).

1980'li yıllar boyunca neo-liberal okul ile eleştirel okulun savunucuları arasında kalkınma kavramı ekseninde yoğun bir tartışma yaşanmıştır. Neo-liberal okulu savunan iktisatçılar arasında devletin gereğinden fazla piyasadaki elini çektiğini ve tamamlayıcı devlet müdahalesi olmadan, serbest piyasa ortamının kalkınmaya ve ekonomik büyümeye geçit vermeyebileceği görüşü giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır. Diğer yandan eleştirel okul savunucuları ise, dünyanın pek çok yerindeki gelişmekte olan ülkeleri, özellikle Sahra Altı Afrika'da beklenen kalkınmanın gerçekleşmemesini örnek göstererek kalkınma uygulamalarını, Batı'nın kendi nüfuzunu ve dünya hâkimiyetini sürdürmek adına paravan uygulama olduğunu normatif nicel verilerle savunmuşlardır (Szirmai, 2005: 10). Escobar'a göre kalkınma söylemi, tıpkı Edward Said tarafından analiz edilen Oryantalizm gibi, üçüncü dünya üretimi ve yönetimi için bir mekanizma ve yabancı bir sömürü modeli olduğu, bundan kurtulmadıkça da gerçek kalkınmaya ulaşamayacağını savunmuştur (Escobar, 1992: 413). Kalkınma rüyasının bittiğini iddia ederek, 1980 yılında ortaya atılan modernleşme teorisinin esasında üçüncü dünyayı kendine tabi kılmak, sınırlamak ve asimile etmek için kullanıldığı eklemiştir (Peet ve Hartwick, 2009: 222). Kısaca, Bağımlılık Okulu düşünürleri ve Neo-Marksist Okul, kalkınma kavramı ile hegemonik güç arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, kavramın kendi içsel yapısının neye karşılık geldiğinden çok "egemenlik ilişkisi" geliştirmek adına birer araç olduğuna dikkat çekmişlerdir.

5. Kalkınma "Ethos"una Yeni Bir Bakış: İnsan Merkezli Kalkınma

"Kalkınma, politika yapıcıları, ekonomistler ve sosyal bilimciler tarafından sürekli ele alınmasına ve beklenenden fazla insanın hayatına dokunmasına rağmen, kalkınmayı nelerin sağlayacağı, en iyi kalkınma ölçülerinin nasıl yapılacağı ve bunun nasıl başarılabacağı hususlarında henüz ortak bir

konsensüs mevcut değildir. Ortak bir paydada buluşulamamasının bir nedeni, ekonomik ve sosyal dönüşümdeki beklenen hızın ve yapının istenilen düzeyde olmaması, bunun neticesinde kalkınma kavramının amaç ve ölçülerinin yeniden kavramsallaştırılmasında yatan istektir (BM, 1990: 104)."

1990 dönemi, önceki dönemler ile kıyaslandığında kalkınma kavramı adına bir milattır. Soğuk Savaşın hemen akabinde "insani kalkınma" kavramına, Amartya Sen'in "kapasite" konusundaki çalışmaları da eklenince, kalkınma literatüründe yeni bir döneme girilmiştir. Sen'in insan merkezli kalkınma görüşünün felsefi ve kavramsal temelini oluşturan kapasite argümanı (Uğur, 2017: 91), her şeyden önce kalkınma sürecinde insan kapasitesinin geliştirilmesini savunuyordu. İnsani kalkınması kavramı, bu sebeple BM tarafından, dünyadaki yoksulluğu ortadan kaldırmayı (veya en azından azaltmayı) amaçlayan bir içerikle kullanılmaya başlanmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP-UNDP) insani kalkınma kavramını "insanların tercihlerinin genişletilmesi" şeklinde yorumlayarak, siyasi özgürlük tercihi, insan haklarının garanti edilmesi, öz-saygı, eğitim hakkı ve sağlıklı ve iyi bir yaşam sürmek gibi alternatifleri de içermiştir (UNDP, 1990: 9). Eklenen bu yeni bakış açısına rağmen, hedeflenen bu tercih haklarının genişletilmesine nasıl ulaşılabileceği ve bunun sınırlarının nerede başlayıp nerede biteceği açıkça ifade edilmemiştir.

İnsani kalkınma kavramının yanı sıra BMKP'nin kalkınma kavramına kazandırdığı diğer önemli katkı ise gelirin üç ana nedenden ötürü kalkınma için bir ölçüt olamayacağına ilişkin savunmasıdır (UNDP, 1990: 9). Birincisi, ortalama gelir hususundaki bilgi, zenginliğin niteliğini ortaya koymamaktadır; ikincisi, insanların genelde görünmeyen ve hemen ölçülebilen büyüme rakamlarına itibar etmesi; üçüncüsü, gelir artışı ile insanların tercihlerinin genişlemesi arasında doğrudan ampirik bir bağlantının olmaması. Mesela, eğitim seviyesinin düşük olduğu yüksek gelirli ülkelerin yanında, insan tercih haklarının nispeten geniş olduğu düşük gelirli ülkelerin varlığı bu üç noktayı desteleyen örnekler olmuştur. Burada, Amartya Sen'in ampirik örneği de dikkate değerdir. Sen'i "Development as Freedom" adlı yapıtında, kişi başı ortalama gelirin çok yüksek olduğu ABD'deki Afro-Amerikalıların yaşam beklentilerinin ne kadar düşük olduğunu, diğer taraftan kişi başı gelirin çok düşük olduğu Hindistan'ın Kerala eyaleti sakinlerinin Afro-Amerikalılara göre daha yüksek yaşam beklentilerinin olmasını örnek göstermiştir (Sen, 1999: 6). Bu da kalkınmanın sadece gelir veya servetin genişlemesinden daha fazla bir anlam ifade etmesi gerektiği görüşünü kuvvetlendirmiştir.

İnsani kalkınma kavramı, kalkınma teriminin kavramsallaşmasına getirdiği katkı açısından bakıldığında yeni bir boyut kazandırmıştır. 1990 yılında İnsani Kalkınma Raporu (İKR), devletler arasında uygun bir kalkınma standardı yakalamak adına insani kalkınma endeksi adı altında yeni bir ölçüm aracı tanıtmıştır. İKR'nin yeni kalkınma indeksini ve Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) veya Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) gibi bir ülkenin refah seviyesinin ölçülmesinde ana gösterge olarak referans alınması görüşüne karşı yapısal değişiklik getirmiştir (Ana, 2008: 4). Ancak bu dönem insani kalkınmayı ölçmek subjektif veriler gerektirdiği için tartışmalı konu olarak eleştirilmiştir (Ana, 2008: 12). Nitekim, insani kalkınma değişkenleri olarak kabul edilen üç faktör -siyasal özgürlük, insan hakları veya adil bir gelir dağılımı- dışındaki diğer faktörlerin nicel ve nitel ölçülebilirliği büyük bir zorluğu da bünyesinde barındırdığı bir gerçektir (UNDP, 1990: 13).

Buna rağmen, İnsani Kalkınma Raporu ile "insani kalkınma" kavramı yeni bir süreç ve başarılması gereken bir eşik haline gelmiştir (Sachs, 1992: 13). Süreç olarak ifade edilen husus, insanın seçme özgürlüklerinin genişletilmesi, bir başarı düzeyi olarak ise bu seçme imkânlarının ne ölçüde hayata geçirildiği ile ilgilidir. Bu kapsamda, insani kalkınma düzeyinin belirlenmesinde yalnızca içinde yaşanılan toplumun dikkate alınması ile değil, diğer ülkeler ile ortak bir paydanın oluşması adına "uluslararası karşılaştırmalı yoksulluk düzeyi" adı altında yeni bir kriter belirlenmiştir. Böylece, 130 ülkedeki "Küresel İnsani Gelişme Düzeyini" sayısal veriler eşliğinde sentezleyerek "İnsani Gelişme Endeksi" oluşturulmuştur (Sachs, 1992: 17).

İKR, insani kalkınmaya iki temel noktada katkı yapmıştır. Birincisi, sağlık, bilgi ve kabiliyet gibi insan kapasitesinin geliştirilmesi; ikincisi, kazanılmış bu yeteneklerin iş gibi alanlarda kullanılabilmesidir. Eğer insani kalkınma ölçüğü bu iki farklı hususu dengeli bir şekilde desteklemez

ise ciddi bir açmaz ile karşı karşıya kalma riski taşımaktadır (UNDP, 1990: 9). Kalkınma kavramına eklenen bu yeni olgu, önceki ekonomik büyüme temelli kalkınma paradigmasının sınırlarını genişletir niteliktedir. Yani burada, insani kalkınma kavramı toplam geliri bir amaç için değil, yukarıda sıralanan yetilerin kazanılması adına kullanılacak bir araç olarak ele almıştır. Bu durum da, büyüme ile insani gelişme arasında pozitif doğrusal bir ilişki olduğu tezini yanlışlayan bir yaklaşımdır. Ayrıca, insanın sadece üretimin bir aracı olduğu görüşünü yıkararak, bireyleri kalkınma sürecinin pasif birer faydacısı olmanın ötesinde aktif katılımcıları olduğu gerçeğini ortaya koymuştur (UNDP, 1990: 11). İktisadi kalkınma için sürdürülebilirlik, siyasi reformlar, kapasite gibi faktörler insani kalkınma için vazgeçilmez önkoşul olarak sunulmuştur. Yani insani kalkınma yaklaşımı sosyal adaletin yönetişimi, kadınlar, yoksullar ve etnik azınlıklar gibi dezavantajlı kesimlerin toplumsal katılımını artırmayı hedeflemiştir (Ana, 2008: 8). Bu dönem, John Rawls'un "Adalet Teorisi (1971)" kavramında vurguladığı kalkınmanın etik boyutu, Amartya Sen ve Martha Nussbaum önderliğinde 1990'lı yıllarda kalkınma kavramın merkezine yerleştirilmiştir (Ana, 2008: 8).

1990'lı yıllarda kalkınma kavramı literatürüne damga vurmuş ve bu alanda bir otorite olan Nobel ödülü sahibi Hint asıllı ekonomist Amartya Kumar Sen'in çalışmaları özel bir incelemeyi hak etmektedir. Refah ekonomisi, yoksulluk ve eşitsizlik $[P = [1 + (1-1) G] H]$, hak (entitlement), yetenek kavramı (capability), ekonomik ve sosyal adalet, kıtlığın ekonomik teorisi, gelişmekte olan ülke vatandaşlarının refah ölçüm standartlarının belirlenmesi gibi kavramlar Sen'in literatüre katkılarından bazılarıdır. Refah ekonomisi alanındaki çalışmalarından dolayı 1998 yılında Nobel İktisat Ödülü'nü almıştır. 1999 yılında kaleme aldığı "Development as Freedom-Özgürlük olarak Kalkınma" başlıklı kitap, kalkınma çalışmaları açısından bir başyapıttır. Sen'e göre özgürlük, kalkınmanın hem başlıca aracı hem de asli amaçları arasındadır. Bireysel inisiyatiflerin ve sosyal etkinliklerin temel belirleyicisi olan özgürlük, farklı formlarda bireylerin kendi kabiliyetlerini ve olanaklarını etkin biçimde kullanabilmesine yardımcı olmaktadır (Sen, 1999: 19). Sen'e göre yoksulluk tanımı birey merkezlidir ve bu yoksulluk bireylerin kendi yeteneklerinden yoksun olmasıdır ki kalkınma için öncelikle bu bireysel kabiliyetlerin artırılması gerekmektedir.

Sen, özgürlüğün neden kalkınmanın birincil unsuru olması gerektiğine dair iki sebep ortaya koymuştur: Birincisi, insani ilerlemenin kabul edilebilir tek değerlendirme önceliği özgürlüğün artırılmasıdır; ikincisi, kalkınmada istenilen başarıya götürecek anahtar unsur ise insanların özgürce eylemde bulunabilmesine bağlı olmasıdır (Sen, 1999: 4). Beş farklı özgürlük unsurundan bahseden Sen -siyasi özgürlükler, ekonomik olanaklar, sosyal fırsatlar, şeffaflık ve güvenlik-, kalkınmayı bu özgürlükler ile birlikte yürütülen entegre bir süreç ve bağımlı bir ilişki olarak görmüştür (Sen, 1999: 4). Ekonomik büyüme, teknolojik gelişmeler ve siyasi değişim ancak bu özgürlük alanının genişlemesine katkısı bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sen'in özgürlüklerin genişlemesi teorisi, aslında büyüme yaratan bir faktördür. Ortodoks görüşte kabul edilen kalkınmanın (ekonomik büyüme manasında) sosyal refahın sağlanmasında birincil öncelik olduğu (bir amaç olarak görülmesi) argümanına karşı çıkan Sen, ekonomik büyüme ve yüksek gelirin insanların sosyal refah (mutluluk, güven, huzur) düzeyinde olumlu bir etki yaratacağı görüşüne karşı çıkmaktadır. Bunu ABD, Çin ve Hindistan'daki kalkınma ve insani gelişme endekslerini inceleyerek desteklemektedir (Sen, 1999: 15). Böylece, bireysel haklara ve siyasi özgürlüklere GSYİH büyümesi ile değil, doğrudan her birine kendi özgünlüğü içerisinde birer sonuç olarak ulaşılabileceğini savunmuştur (Ibid: 15). Elbette buradaki ekonomik büyümenin bireysel özgürlükteki olumlu etkisi göz ardı ediliyor değildir; ancak, kalkınmada istenilen seviyeye ulaşmak için insanların mevcut kapasitelerinin öncelikle artırılması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Kısaca Amartya Kumar Sen, özgürlüğün hem kalkınmanın en temel bileşeni hem de diğer faktörleri olumlu yönde etkilemesi açısından anahtar bir unsur olduğunu iddia ederek kalkınma ile özgürlük arasındaki zorunlu ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Bu da aşağıdan yukarıya (bottom-up) kalınma modeline dayalı toplum gelişimini ifade etmektedir (Kenny ve Connors, 2016: 16).

1990'lı yıllarda beşerî sermayenin ve insani kalkınmanın önemi kalkınma teorisyenleri tarafından genel kabul gören bir olgu olmuştur. Bu tarihten sonra, ekonominin sadece üretim sektörüne odaklanan bir kalkınma anlayışından sağlık, eğitim, siyaset vs. gibi unsurların iyileştirilmesi sürecini de içine alan geniş bir yelpazeye kaymıştır. 1980'lerdeki (neo) liberal yaklaşım, hedefler açısından değil ama araçlar açısından bir anti-kalkınma perspektifi ortaya koymuştur. Ancak, 1990'lı yıllarda kabul gören kalkınma sonrası (post-development) hedefler açısından anti-kalkınmacı bir görüş görünür olmuştur (J. N. Pieterse, 2010: 7). İnsan-merkezli kalkınma yaklaşımı ise, 1990'lardaki uluslararası yoksulluğun azaltılması konusundaki odağını yenileyerek daha bütüncül bir kalkınma perspektifi benimsemiştir.

Eylül 2000 yılına gelindiğinde ise BM, sekiz kalkınma başlığı altında "Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) (The Millennium Declaration)" kabul etmiştir. 2000 yılında formüle edilmesine rağmen 1990'dan 2015'e kadar 25 yıldaki dönüşümü hedefleyen BKH, o tarihten sonra birçok ülkede kalkınma ve yardım politikalarına dâhil edilmiştir. Aşırı yoksulluk ve açlığın bitirilmesi, evrensel temel eğitime ulaşmak, cinsiyet eşitliği ve kadınların toplumsal katılımının desteklenmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi maddeleri, 2000 sonrası kalkınma kavramına dâhil edilen ilkeler olmuştur. BKH esasında bir yandan refahın devamlılığını, üretimi ve sosyal kurumların modernizasyonunu hedeflerken diğer yandan geleneksel kültürün değerlerini korumak gibi etik faktörleri de ön plana çıkartan hibrid bir ilkeler manzumesi oluşturmuştur (Szirmai, 2005: 11).

Washington Konsensüsü (1989 tarihli Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla neo-liberal ekonomi politikaların uygulanması), ile önerilen ekonomik büyümede aşırı bağımlılığın aksine, BKH 2000'li yıllarda insani gelişmeye dikkat çekmiştir. Hızlı ekonomik büyüme ile desteklenen somut ve ölçülebilir kalkınma hedefleri ancak sosyal hedefler ile entegre olduğu takdirde ideal kalkınmanın gerçekleşeceği görüşü, 2010 yılına kadar ciddi bir karşılık bulmuştur. Özellikle OECD Kalkınma Yardım Komitesi (DAC) önderliğinde Resmi Kalkınma Yardımları (Official Development Aid), 2008 krizine kadar kalkınma yardımlarının etkinliğini destekleyen bir dizi ilkenin hayata geçmesine öncülük etmiştir. Bu dönem kalkınma kavramına muhteviyat katkıdan ziyade, hâlihazırda kabul edilen kalkınma kavramlarının nasıl daha verimli ve etkin uygulanabilirliği konusu, akademik çevrelerce yoğun şekilde ele alınmıştır. Burnside ve Dollar (2000) büyümeyi artırıcı mali, parasal ve ticari politikaları takip eden ülkelere yönelik yapılan dış yardımların büyümeyi artırmak ve yoksulluğu azaltmak için güçlü birer araç olabileceğini vurgulamıştır (Burnside ve Dollar, 2000: 847). Ayrıca, yeni dönem kalkınmanın kurumsal kaliteye bağlı olduğu görüşü, Daron Acemoğlu'nun politik ekonomi yaklaşımı ile küresel arenada güçlü bir şekilde kabul görmüştür (Acemoglu, Johnson, ve Robinson, 2012).

2000'li yılların kalkınma kavramına kazandırdığı diğer bir katkı ise; "büyüme-eşitsizlik-yoksulluk" arasındaki organik bağın temelde bölünmez bir süreç olduğunu anlamak olmuştur (Thorbecke, 2007: 29). Özetle büyüme, kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli bir koşul olsa da yeterli bir koşul değildir. Bu dönem, Amartya Sen'in insani gelişme parametrelerine dayanan kavramsal çerçevesi, Adam Smith'in "ulusların zenginliği" tezi yerine, Aristo, İbn Miskeveyh, Farabi, İbn Bacce'nin de üzerinde durduğu "ulusların ahlakı" anlayışı terör, mülteci, pandemik hastalıkların küresel nitelik kazandığı 2020'lerde daha da anlam kazanmıştır. Kısaca, 1960'larda kabul edilen, hükümetlerin kalkınmanın arkasındaki temel itici güç olma vasfına dayanan yaklaşım, 1980'lere gelindiğinde hükümetlerin kalkınmanın önündeki başlıca engel olarak yorumlandığı bir yaklaşıma dönmüş ve 2000'li yıllarda ise tasarruf, ticaret, kurumlar, yabancı sermaye ve dış yardımların kalkınma üzerindeki rolleri farklı zamanlarda ön plana çıkartılmıştır. Kalkınma'nın etimolojik dönüşümü üzerine önemli çalışmaları olan Jan Nederveen Pieterse, tüm bu süreci, kendi görüşü açısından değerlendirdiği bir tablo ile şöyle sınıflandırmış:

Tablo 1: Zaman içindeki Kalkınma Kavramının Anlamı

Yıllar	Perspektif	Kalkınmanın Anlamı
1800s	Klasik politik ekonomi	Gelişme için çözümler
1850 >	Koloni ekonomisi	Kaynak yönetimi ve vesayet
1870 >	Sonradan gelenler	Endüstrileşme
1940 >	Kalkınma ekonomisi	Ekonomik büyüme ve sanayileşme
1950 >	Modernizasyon teorisi	Büyüme, siyasi ve sosyal modernleşme
1960 >	<i>Bağımlılık teorisi</i>	Ulusal sermaye birikimi
1970 >	Alternatif kalkınma	İnsani gelişim
1980 >	İnsani kalkınma	Kapasite ve seçeneklerin genişletilmesi
1980 >	Yeni liberalism	Ekonomik büyüme, yapısal reformlar, özelleştirme, liberalleştirme
1990 >	Post-kalkınma	Otoriter mühendislik
2000	Binyıl kalkınma hedefleri	Yapısal reformlar

Kaynak: (J. Pieterse 2010, 7)

6. Sonuç

Kalkınma İktisadı, tarihsel retrospektif içinde ekonomistler ve politikacılar tarafından sıkça tartışılmış ve süreç içerisinde hem niteliksel hem de işlevsel bir dönüşüme ön ayak olmuşlardır. Mirakhor ve Askeri, bu dönüşümünü iki özel döneme ayırmıştır: İlk dönem, büyük ölçüde kapitalist ekonomilerinin gelişimini kapsayan 1700'den 1945'e kadar olan süreç. İkincisi ise, az gelişmiş ülkelere odaklanan 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemdir (Mirakhor ve Askari, 2010: 1). Kalkınmanın iktisadi boyutu temel alınarak yapılan batı-merkezci bu sınıflandırma, kavramın etimolojik metamorfozunu tam ifade etmemektedir. Nitekim bu çalışma, kalkınma kavramının etimolojik evrimini ve içeriksek değişimini dikkate alarak beş dönem ekseninde gerçekleştiğini ortaya çıkartmıştır. İlk kırılma evresi, terimin biyoloji biliminden sosyal bilimlere geçişidir. Makalede belirtildiği gibi, kalkınma kavramı öncelikle biyoloji biliminde evrilme/gelişme manasında kullanılmış ve daha sonra pozitivist tarih anlayışının gelişmesiyle birlikte sosyal bilimlerde de kullanım alanı bulmuştur. Wolff ve Darwin'in 18. yüzyılda canlıların organizmalarının genetik potansiyellerine ulaşma sürecine atıfta bulunarak kullandıkları kavram, daha sonra sosyal teorisyen Justus Möser'un "aşamalı toplumsal değişim süreci" kavramı ile sosyal bilimlerin bir parçası olmuştur. Sonraki süreçte, sistematik ekonomik kalkınma fikrinin babası olan Adam Smith'in katkılarıyla beraber kavramın sosyal bilimlerdeki görünürlüğü artmıştır.

Kavram için ikinci kırılma dönemi, 1945 sonrası ABD başkanı Truman önderliğinde ekonomik hegemonyanın kurulması adına az-gelişmiş bölgelere yönelik başlatılan kalkınma ve dış yardımları ile başlamıştır. Bu dönem kalkınma ile ifade edilen, "Büyüme Teorisi" ve "Büyük İtme Teorisi" (Rostow'un Ekonomik Büyüme Aşaması)'nde olduğu gibi sadece iktisadi büyümedir. Kavram, ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerde kişi başına gelirlerin artırılmasına yönelik bir eylem ve politika olarak ifade edilmiştir. Üçüncü kırılma noktası ise, 1970 sonları ve 1980'li yıllardır. Bu dönem post-modernist, neo-Marksist, post-yapısalcı ve Bağımlılık Okulu akademisyenleri kalkınma teorisine yönelik sert eleştirileri ve alternatif önerileri sayesinde kalkınma kavramı, biçimsel ve mündemik açıdan kayda değer bir zenginleşme yaşamıştır. Bu yaklaşımlar, salt ekonomik büyümenin sosyal refahı sağlayacağı ve böylece insanları daha mutlu yapacağı argümanına karşı teorik ve pratik alternatifler geliştirerek kalkınmanın eko-politik ve sosyo-psikolojik yönüne de odaklanmışlardır.

Dördüncü kırılma noktası ise, Soğuk Savaş döneminin hemen akabinde meydana gelmiştir. Yalnızca ekonomik büyümeyi kalkınma için temel delişken kabul eden geleneksel kalkınma modeline karşı da insani kalkınma, kapasite geliştirme, etik değerlerle kurgulanmış büyüme yanlısı

politika yapımı gibi faktörler de ön plana çıkmıştır. 1990'lardaki insani kalkınma kavramı, Amartya Sen'in kapasite konusundaki çalışmalarıyla birlikte daha derinlikli bir vasıf kazanmıştır. Sen'in kalkınma ve yetenek kavramını eş anlamlı yorumlaması, insan refahının sağlanması için bireylerin "yeteneklerinin" artırılması ile bütüncül bir kalkınma sağlanacağı temeline dayanmaktadır. Nitekim Amartya Sen'e göre, bireysel özgürlüğün genişlemesi hem birincil amaç hem de kalkınmanın temel aracıdır. Bu yaklaşım, kalkınma için iktisadi büyümeyi göz ardı etmemektedir; ancak tek başına bir amaç olamayacağını ABD, Çin ve Hindistan örneklerini göstererek ortaya koymaya çalışmaktadır. Yani kalkınmanın iktisadi boyutunun yanında, yönettiğimiz yaşamları ve sahip olduğumuz özgürlükleri genişletmenin, kalkınma çalışmalarında referans alınması gerekliliğini literatüre kazandırmıştır. Kavram için son kırılma periyodu ise 2000 sonrasıdır. Yapısal reformların ön plana çıktığı, kalkınma için kurumsal yeterliliğin yaşamsal bir önem arz ettiği, büyüme-eşitsizlik-yoksulluk arasındaki bağın temelde bölünmez bir süreç olarak ortaya çıktığı, kalkınma ile bir yandan üretim ve sosyal kurumların modernizasyonu hedeflenirken diğer yandan da geleneksel kültürü ve metafizik değerleri dikkate alacak ölçekte şekillenmiş bir döneme girilmiştir.

Özet olarak, kalkınma kavramının içeriği 1950 sonrası yaklaşık her on yılda bir değişim yaşamıştır. Bu süreçte kalkınmanın, küresel iktisadi hegemonya için bir araç mı olduğu ya da insan merkezli normatif bir yaklaşım mı olduğu bilim insanları tarafından en başta tartışma konusu olmuştur. Bugün gelinen noktada kalkınma, insanların potansiyellerine ulaşmalarını sağlayan, sosyal ve ekonomik değişime yol açan bir süreç olarak tanımlanabilir. Yani, materyal (iktisadi) ve normatif (insani ve etik) unsurları içine alan, sosyal refahın iyileştirilmesinin ötesine geçerek, refahın sürdürülebilirliği için sistemin de ona uyarlı bir yapıya dönüşmesini gerekli kılan sistem-merkezli kalkınma yaklaşımı, son iki yüzyılda kalkınma kavramının yaşadığı dönüşümü ve evrildiği süreci özetler niteliktedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Simon, J., ve James, A. R. (2012). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation: Reply. *The American Economic Review*, 102 (6), 3077–3110.
- Allen, T., ve Alan, T., eds. (2000). *Poverty and Development*. Second Edition. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Burnside, C., ve David, D. (2000). Aid, Policies, and Growth. *The American Economic Review*, 90 (4), 847–68.
- Çakmak, H. K. (2003). Kalkınma İktisadi Literatüründe Gelime Kavramının Evrimi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 49–68.
- Cavalcanti, J. G. (2007). Development versus Enjoyment of Life: A Post-Development Critique of the Developmentalist Worldview. *Development in Practice*, 17 (1), 85–92.
- Çetin, M. (2005). Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No. 24 (Ocak), 1–14.
- Clarke, M. (2011). *Development and Religion: Theology and Practice*. Edward Elgar Publishing.
- Constantino, R. (1985). *Synthetic Culture and Development*. Foundation for Nationalist Studies.
- Cowen, M., ve Robert, W. S. (1996). *Doctrines of Development*. Taylor & Francis.
- Curry, G. N. (2003). Moving Beyond Postdevelopment: Facilitating Indigenous Alternatives for 'Development'. *Economic Geography*, 79 (4), 405–23.
- Dietz, J. L. (1980). Dependency Theory: A Review Article. Fernando Henrique Cardoso, Enzo Faletto, ve Andre Gunder Frank (Edi.) *Journal of Economic Issues*, 14 (3), 751–58.
- Escobar, A. (1992). Reflections on 'Development': Grassroots Approaches and Alternative Politics in the Third World. *Futures*, 24 (5), 411–36.

- Feder, E. (1953). Preliminary Report on the World Social Situation. *American Journal of Agricultural Economics*, 35 (3), 453–55.
- Frank, A. G. (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil*. Monthly Review Press.
- Frank, A. G. (1978). *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. Palgrave Macmillan UK.
- Franko, P. M. (2007). *The Puzzle of Latin American Economic Development*. Rowman & Littlefield.
- Gustavo, E., Babones, J. S., ve Philipp, B. (2013). *The Future of Development*. Policy Press.
- Haynes, J. (2008). *Development Studies*. Polity
- Kenny, S. ve Phil, C. (2016). *Developing Communities for the Future 5ed*. Cengage AU.
- Kothari, R. (1989). *Rethinking Development: In Search of Humane Alternatives*. New Horizons Press.
- Macekura, S. (2013). The Point Four Program and U.S. International Development Policy. *Political Science Quarterly*, 128 (1), 127–60.
- Mirakhor, A., ve Hossein, A. (2010). The Evolution of the Western Concept of Development. In *Islam and the Path to Human and Economic Development*, Abbas Mirakhor ve Hossein Askari (Eds), 1–25. New York: Palgrave Macmillan US.
- Muller, J. Z. (1990). Justus Möser and the Conservative Critique of Early Modern Capitalism. *Central European History*, 23 (2/3), 153–78.
- Nandy, A. (1988). *Science, Hegemony and Violence: A Requiem for Modernity*. United Nations University.
- Online Etymology Dictionary, Development, (2020) Erişim 8 Nisan, <https://www.etymonline.com/search?q=development>.
- Oxford English Dictionary, Development, (2020), Erişim 10 Nisan, <https://www.oed.com/>
- Peet, R., ve Elaine, H. (2009). *Theories of Development: Third Edition: Contentions, Arguments, Alternatives*. Guilford Press.
- Pieterse, J. N. (2010). Trends in Development Theory. In *Development Theory: Deconstructions and Reconstructions*, 2nd eds., 1–18. London: SAGE Publications.
- Pieterse, J. N. (2000). After Post-Development. *Third World Quarterly*, 21 (2), 175–91.
- Rao, V. S. (2018). *Adivasi Rights and Exclusion in India*. Routledge.
- Rawls, J. (2009). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
- Sachs, W. (1992). *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Zed Books.
- Sant’Ana, M. (2008). The Evolution of the Concept of Development: From Economic Growth to Human Development. *Democratic Governance and Theory of Collective Action*, 3–35.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
- Streeten, P. (1994). Human Development: Means and Ends. *The American Economic Review*, 84 (2), 232–37.
- Szirmai, A. (2005). *The Dynamics of Socio-Economic Development: An Introduction*. Cambridge University Press: Cambridge University Press.
- The Cocoyoc Declaration. (1975). *International Organization*, 29 (3), 893–901.

- Thorbecke, E. (2007). The Evolution of the Development Doctrine, 1950–2005. In *Advancing Development*, 3–36. Studies in Development Economics and Policy. Palgrave Macmillan, London.
- Türk Dil Kurumu, Kalkınmak, (Nisan, 2020), <https://sozluk.gov.tr/>
- Uğur, M. S. (2017). Amartya Sen’s Capability Approach and A Human Centred Development View. *Sosyoekonomi*, 25 (31): 91–108.
- United Nations Human Development Report, (1990). Erişim, http://hdr.undp.org/sites/default/file/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostats.pdf
- Üstün, S. (1997). Turkey And The Marshall Plan: Strive For Aid. *The Turkish Yearbook*, 27 (27): 31–52.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 59–77.
- Wallerstein, I. (1976). A World-System Perspective on the Social Sciences. *The British Journal of Sociology*, 27(3), 343–352.

THE HISTORICAL PROCESS AND ETYMOLOGIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF DEVELOPMENT

Extended Abstract

Aim: The concept of the theory of development is constantly changing in scale and time which causes a major theoretical and practical challenge for theorist and practitioner. Throughout historical processes, its scope and meaning have been changed. Dating back to the 18th century, the concept of development was initially associated with the biological process of evolution. The study of an organisms ability to reach full genetic potential, and through the life course, maintain a common descendent of ancestry, were great contributions of pioneering scholars, namely Caspar Friedrich Wolff and Charles Robert Darwin. Later on, Justus Moser, the conservative founder of social history, became the first scholar to utilize development (others used *Entwicklung*) to indicate a process of social change in the late 18th century. The concept then used in social science framework through the positivist view of history, based on prioritizing economic growth as a proxy for development. After 1902, development was most closely associated with economic growth; as is understood in a general sense. However, former United States President Harry S. Truman (1945-1953) used under-development as a new way of highlighting a vision for United States policy development. Over time, critical theories brought fresh insight to the concept, including several acronyms of those under-development. As the result of intense scholarly debate, the scope of the term has been expanded by encapsulating issues of social, ecological and humanitarian development. The aim of this paper, therefore, is to retrospectively examine each of the historical theories of development by highlighting momentum that brought a ground-breaking conceptual transformation of the concept. The paper reviews a variety of theoretical studies, focusing on both "classical" and "new" models to demonstrate how each perspective contributed the conceptual understanding of the theory of development.

Method(s): Methodologically, this paper follows an interpretive and descriptive qualitative social research approach. In particular, it uses the term of "development" as a core analysis, uncovering its dynamic nature through lenses of various theoretical approaches. The main hypothesis of this research is that the concept of development has constantly changed due to differing approaches and interpretations. Following a descriptive analysis, this paper provides an in-depth analysis and conceptual examination of development, as much of the discussion within this research revolves around its structural changes.

Findings: Despite two broad compartmentalization's of the concept (before-1945 and post-1945), this research identified five main turning points in the conceptualization of development. The first turning point, was the transition of terms, from biology to social science in the 18th century. The second turning point occurred right after WWII, at the hand of former United States President Harry Truman. In this period, development has only been used in economic dimension known as: "economic growth" and closely related to *growth theory* and *big push theory (rostow's stage of economic growth)*. According to this theory, development only encapsulates qualitative forms of growth, as income per person, becomes the main variable to designate a region as being developed or under-developed. The third turning point, was around the 1970s and 1980s, in which the identification of development came under sustained criticism in social science by very respected scholars on post-development, post-modernist, dependency, neo-Marxist and post-structuralist schools. The fourth turning point occurred in the early 1990s. Previously neglected concepts such as inequality, poverty and social well-being were infused into the concept of development. Following Amartya Sen's work on capacities, human development in the 1990s took on associations with capacitation and freedom. He opened a new era in expanding and conceptualizing development as freedom, which is viewed in his approach both as the primary end and the principle means of development. The fifth and final period started in the early 2000s with millennium development goals and structural reforms. In this period, institutional competence

become vital for development, and the link between growth, inequality and poverty was accepted as essentially an indivisible process.

Conclusion: Besides the different meanings of development over time, there are also different development theories and practices changing in regions and scope. From the 1950s onward, within each decade, a new understanding of the concept of development emerged. The concept always maintaining hegemony and counter-hegemony notions where each brought their own definitions. The trends of conceptual evolving development is best viewed as a continuation in future decades which requires social scientist's to revise and update its meaning in accordance with global trends, as the pandemic in 2020 renders a new focus on the "morality of nations" rather than "the wealth of nations".